

Literární manifest svobody F. M. Dostojevského a J.-P. Sartra

Autor: Janina Moskalová

Abstract

Literarisches Manifest der Freiheit von F. M. Dostojewskij und J.-P. Sartre. – Dieser Beitrag ist eine Meditation über zwei literarische Perlen: *Die Legende vom Großinquisitor* von F. M. Dostojewskij und J. P. Sartres Schauspiel *Die Fliegen*, die als große und unüberhörbare Freiheitsmanifestationen zu betrachten sind.

Keywords: Freiheit, F. M. Dostojewskij, *Die Brüder Karamasow*, *Legende vom Großinquisitor*, J. P. Sartre, *Die Fliegen*

Klíčová slova: svoboda, F. M. Dostojevský, *Bratři Karamazovi*, *Legenda o Velkém inkvizitorovi*, J. P. Sartre, *Mouchy*

Tento příspěvek chce být úvahou nad dvěma literárními klenoty. *Legendou o Velkém inkvizitorovi* F. M. Dostojevského a bájí o Orestovi, zpracovanou J. P. Sartrem v *Mouchách*. Obě díla jsou hodnocena a vyzdvižována jako nepřeslechnuté manifesty své doby. Sartre i Dostojevskij zvolili pro své poselství „mýtickou“ literární formu. Nesdělují svá poselství přímo, ale zakukleně do příběhů odehrávajících se před dávnými lety. Legenda i báj vypráví něco podstatného, co se kdysi událo. Jsou symbolickými ději, které lze interpretovat různými způsoby. Vyjadřují obsah, který nelze mnohdy vyjádřit přímo. Děj nemusí být vylíčen do detailů. Hlavní, co zůstává, je obsah, který je vyjádřen. To, co zaznívá z obou níže pojednávaných epických útvarů, je poselství o lidské svobodě.

Legenda o Velkém inkvizitorovi

Podívejme se nejprve na dobu, kdy vznikla *Legenda o Velkém inkvizitorovi*.¹ Jako lavina se Ruskem šíří Bakuninova „filosofie činu“, vybudovaná na determinismu a fatalismu popírajícím etickou odpovědnost; atentáty vykládané jako přirozená vášeň mládí; hlásání vyhlazovacího boje zlu všemi možnými prostředky; Černyševského „antropologický princip“, prohlašující egoismus za základ etiky a hlavní motiv všech – i sebevážnějších činů; racionalismus, který nezločně věří v rozum popírající citovou stránku lidské duše; Pisarevovo hlásání „Titánských idejí“, neustálé ničení autorit, pověr a iluzí odrážející se v boji proti pravoslaví.

Kropotkinem eticky dovolená a nutná tyranovražda; rušení všech metafyzických otázek a absolutních hodnot vedoucí k materialismu, ateismu a nihilismu; filosofický nihilismus měnící se v pandekonstrukci a anarchismus; zavržení staré etiky a budování nové, pevně stojící na neochvějných základech egoismu a utilitarismu; odvrhnutí víry v Boha nahrazené vírou v kabely či železnice, hnutí Petraševců, ruské analogon francouzského

---

¹ *Bratři Karamazovi* dokončil Dostojevskij v roce 1880, rok před svou smrtí.

revolučního socialismu hlásající, že život má být obnoven, společnost přetvořena na zcela nových základech za pomoci sociální revoluce, mající jednou provždy odklidit všechny sociální nerovnosti a nespravedlnosti na zemi. Masaryk popisuje Rusko této doby jako oblast, kde se rozmáhá „surový hedonismus a rozlézá epidemie sebevraždy“. (Masaryk 1933: 229–240)

William-Adolphe Bouguereau (1825–1905)
Erýnie pronásledují Oresta

Simon Bening (1483–1561)
Pokoušení Krista

Děj legendy, sepsané Ivanem Karamazovem, se odehrává ve Španělsku za nejstrašnějších dob inkvizice, kdy na oslavu Boží v zemi denně hořely hranice a ve velkolepých *auto da fé* upalovali kacíře. Sevillou, ve které byla kardinálem minulého dne upálena stovka kacířů *ad maiorem gloriam Dei*, kráčí v podobě, v níž chodil na zemi před patnácti stoletími, Kristus. Zjevil se nepozorovaně, ale všichni Ho poznávají a pláč radostí. Mlčky prochází mezi nimi, žehná jim a s tichým úsměvem plným utrpení vztahuje k lidem ruce, uzdravuje je. Ve chvíli, kdy znovu pronesl „Talitha kumi“, aby na chrámových schodech vzkřísil sedmileté děvčátko, prochází po náměstí ve své staré kutně sám kardinál, veliký inkvizitor. Viděl všechno. Dává strážím rozkaz, aby se Ho chopili. A náhle, jako proměněný, sklání celý dav hlavy k zemi před starcem inkvizitorem, který jim mlčky žehná a odchází.

V noci, za hluboké tmy, otevírají se dveře žaláře a veliký inkvizitor vchází k vězni s otázkou na rtech: „Jsi to Ty?“ Nenechává ho však odpovědět a přikazuje mu: „Mlč! Nemáš práva připojovat něco k tomu, co jsi už dříve řekl. Pročpak jsi přišel nám překážeti? Zítřka Tě dám upálit a lid, který dnes líbal Tvé nohy, bude už zítřka na můj pokyn k tvé hranici přihrabovat uhlíky. Nemáš právo, abys něco přidával k tomu, co už bylo řečeno, abys nevzal

lidem svobody. Všecko, co bys hlásal, dotklo by se víry lidí, neboť se to bude jeviti jako zázrak, a svoboda jejich víry Ti přece byla ze všeho nejdražší již tenkrát. Teď jsi však viděl svobodné lidi. Toto dílo nám přišlo draho, ale dokončili jsme ho ve Tvém jménu. Patnáct století jsme se mučili s Tvoji svobodou, ale teď je to skončeno. Věz, že až nyní jsou lidé úplně svobodní, když sami položili svoji svobodu k našim nohám. V den, kdy s Tebou hovořil strašný a rozumný duch, duch sebezničení a nebytí, v tom dni byl odhalen skutečný, ohromující zázrak, byly předpověděny celé další dějiny a zjeveny tři způsoby, v nichž se sejdou všechny nerozřešené historické rozpory lidské povahy.

Moudrý duch se tě ptal: ‚Vidíš tyto kameny? Proměň je v chléb a lidstvo za tebou poběží jako stádo, vděčné a poslušné, třebaže chvějící se, že jim chléb odejmeš.‘ Chtěl jsi jít do světa s holýma rukama, s jakýmsi slibem svobody, jíž ve své prostotě a přirozené neřestnosti nemohli lidé ani pochopiti, jíž se bojí a děsí, neboť nikdy nebylo pro člověka nic nesnesitelnějšího než svoboda. Ale Ty jsi nechtěl zbaviti člověka svobody, neboť jakápak svoboda, když je poslušenství vykoupeno chleby? Jenže lidstvo se bez nás samo nenakrmí. Pochopí, že svoboda a chléb pozemský jsou spolu nesnesitelné, neboť nikdy nedovedou se rozdělit mezi sebou. A jestliže za Tebou ve jménu chlebů nebeských půjdou tisíce a desetitisíce, co se stane s těmi miliony bytostí, které nebudou s to opovrhnout chlebem pozemským? Nám nejsou draží jen ti silní, ale i slabí. Jsou neřestní a buřiči, ale nakonec právě oni budou poslušni.

Budou nás pokládati za bohy, protože jsme se uvolili snášeti svobodu, které se oni polekali, a vládnouti jim. Řekneme jim, že to děláme ve Tvém jménu. V tom klamu bude spočívat naše utrpení, neboť budeme muset lháti. Jen ten se zmocní svobody lidí, kdo uspokojí jejich svědomí. **Na zemi existují jediné tři síly, které mohou na věky přemoci a zajmouti svědomí slabých buřičů pro jejich štěstí. Jsou to: zázrak, tajemství, autorita.** Věz, že člověk je stvořen slabší a nižší, než sis myslel. Může-li vykonati to co Ty? Příliš mnoho si od něj požadoval. Opravili jsme Tvůj čin a založili ho na zázraku, záhadě a autoritě. A lidé se zaradovali, že jsou znovu vedeni jako stádo, a že z jejich srdcí byl konečně sňat ten strašný dar, který jim způsobil tolik muk. Naše tajemství je v tom, že nejsme s Tebou, ale s Ním! Přijali jsme meč Caesarův, založili všesvětovou říši, vládneme jejich svědomím, máme jejich chléb. A tak budou na světě milióny šťastných a tisíce nás trpitelů, kteří na sebe vzali prokletí poznání dobra a zla.“ (Dostojevskij 1894: 326–350)

Po celou dobu inkvizitorova monologu vězeň poslouchá, mlčí. Znenadání tiše přistupuje ke starci a jako odpověď ho líbá na jeho bezkrevné rty.

Mouchy

Sartre píše do doby válečné Francie,² do „vyšinutého světa“ (Merleau-Ponty), světa, který se řítí z katastrofy první do katastrofy druhé světové války, kdy se člověk stal součástí jím nekontrolovatelného a tudíž odcizeného sociálně-politického pohybu. Vzrůstal pocit vyprázdňenosti, osamělosti a beznaděje. Na povrch se draly otázky po smyslu existence individua, absurdity světa, lidské svobody a odpovědnosti, které postupně přerostly v otázku existence lidstva jako celku. Existencialismus, jehož je Sartre čelním představitelem, klade důraz na vědomé existování jednotlivce, nutnou aktivitu, kategorickou objektivní

² Hra měla premiéru v červenci 1943 v Théâtre de la Cité.

neuchopitelnost lidské existence, bytostnou, ničím nedeterminovanou svobodu a s ní spojenou absolutní odpovědnost za každé rozhodování a konání.

V *Mouchách* Sartre přepracovává známou báji o Orestovi. Linie příběhu je velmi blízká původní antické předloze. Děj začíná příchodem Oresta do Argu. Zde byl před patnácti lety, po návratu z vítězného tažení, zavražděn milencem své matky Agamemnon, otec Orestův. Jupiter, bůh uctíváný v Argu, se hned při prvním setkání s Orestem před branami města netají svojí nelibostí k němu a posílá jej pryč se slovy: (mladíku) „co tu hledáte? Chcete uplatnit svoje právo? Máte jiskru a sílu? Dokázal byste lepší věci, než vládnout napůl mrtvému městu, mršíně města, kterou sužují mouchy? Zdejší lidé jsou velcí hříšníci, ale podívejte se, dali se na cestu vykoupení. Nechte je, mladíku, nechte je, respektujte jejich bolestnou snahu, vzdalte se po špičkách. Neuměl byste sdílet jejich pokání, protože jste neměl podíl na jejich zločinu a vaše vlezlá nevinnost vás od nich dělí jako hluboký příkop. Jděte pryč, jestli je máte aspoň trochu rád.

Stačí, abyste je zastavil v cestě, abyste je třeba jenom na okamžik odvrátil od jejich výčitek svědomí, a všechny jejich hříchy se na nich vyrazí jako ustydlá mastnota. Mají špatné svědomí, mají strach – a strach i špatné svědomí příjemně voní nozdrám bohů. Ano, bohové v těch ubožácích mají zalíbení. A vy byste je chtěl té božské přízně zbavit? Co byste jim dal místo ní? Klidné trávení, zatuchlý mír maloměsta a nudu, ach tu všední nudu štěstí? Řád měst a řád duší je nestálý: jestli se ho dotknete, způsobíte katastrofu. Strašnou katastrofu, která padne na vaši hlavu!“ (Sartre 1964: 16–17)

Atmosféra města je hrozivá. „Zdi zbrocené krví, milióny much, zápach jako u řezníka, hmyzí páření, pusté ulice, vyděšené larvy, co se bijí v prsa v nejhlubších koutech domů.“ (Sartre 1964: 15) Obyvatelstvo žijící v bázní, odívající se pouze do černých šatů na znamení pokání a smutku, neustále se snažící získat odpuštění z nebe. Matky učí svá dítkta strachu. Vštěpují jim pocit dědičného hříchu a vědomí, že pouze bázní se roste v pořádného člověka. A mouchy? Mouchy, vysvětluje Jupiter Orestovi, jsou symbolem. Symbolem strachu. Jsou to převtělené Erýnie – bohyně výčitek svědomí, které svou přítomností udržují lid v neustálé lítosti, úzkosti a hrůze. Kde je vědomí strachu, tam jsou také mouchy.

Z pocitu viny a výčitek svědomí místních občanů udělal Aisgithos, současný vládce Argu, na Jupiterovu radu, „nový mravní řád“ města. Lid je udržován ve strachu nejen všudypřítomnými mouchami, ale také každoročním pořádáním slavnosti mrtvých. Za městem je jeskyně přikrytá velkým kamenem. V slavnostní den se celé město shromáždí před jeskyní a čeká na své mrtvé. Celý den a noc jsou pak hosty ve svých dřívějších pozemských domovech. Na výroční slavnosti, které je Orestes svědkem, vystoupí Elektra, která odmítá mít z Jupitera i mrtvých strach. Tančí v bílých šatech a přesvědčuje lid, že z mrtvých strach mít nemusí. Ten považuje její čin zpočátku za rouhání, později však zaznívají hlasy, že by přece jen mohla mít pravdu. Jupiter, zhrozen představou, že by mu již lidé nesloužili, uchyluje se k zákroku. Velký balvan, který celý rok zahrazoval vchod do jeskyně, aby mrtví nemohli ven, se s velkým rachotem začne valit k místu, kde Elektra tančí.

Lid propadne panice a rychle se obrací k veleknězi vedoucímu obřad s prosbou o ochranu. Do paláce, kde má onu noc být přítomen také zavražděný Agamemnon, přichází Jupiter, aby Aisgithovi sdělil, že se jej Orestes pokusí zabít, protože si je vědom své svobody, a nikdo a nic mu v jeho odhodlání nezabrání. Aisgithovi dochází, že pokud si je

Orestes vědom své svobody, „nestačí dát mu okovy. Svobodný člověk ve městě je jako prašivá ovce ve stádě. Nakazí celé mé království a zničí mé dílo“. (Sartre 1964: 64) A ptá se Jupitera, proč jej nezdrtí bleskem. Jupiter však musí přiznat, že bohové mají velké tajemství. Když totiž „jednou svoboda propukne v duši člověka, bohové proti takovému člověku nic nezmohou. Je to už lidská záležitost. Záleží na nich, jen na nich, jestli ho nechají běžet nebo jej zardousí“. (Sartre 1964: 64)

Celý tento rozhovor Orestes slyší, ukryt za závěsem. Po vraždě Aisgistha a Klytaimnstry se Orestes uchyluje do svatyně Apollónovy, kam s ním odchází také Elektra, kterou začíná tížit svědomí spoluviny, a tím přivolává mouchy – Erýnie. Orestes se jí snaží vysvětlit, že jeho čin byl svobodný, a proto dobrý. Hodlá jej nést na ramenu a čím těžší bude, tím větší bude jeho radost, jelikož bude pociťovat tíži svého svobodného rozhodnutí. Na večer za nimi přichází do chrámu Jupiter s nabídkou ochrany před rozlíceným davem čekajícím venku před chrámovými vraty. Nežádá nic jiného než trošku té lítosti a nějakou tu výčitku. Rozprostírá před Orestem svou říši, ukazuje mu, co vše ovládá, čeho je pánem, a připomíná mu, že stvořil i jej a že mu hrozí vyhnanství, neuchýlí-li se pod božskou ochranu.

Orestes však odmítá nechat se zotročit poutem nepřijatelného a cizího zákona. Připomíná mu, že je člověk mající svobodu, který si našel svoji vlastní cestu, a že je odhodlán otevřít lidem v Argu oči. Z rozhovoru vyplyne Jupiterovo mínění o lidech: „Chudáci! Daruješ jim opuštěnost a hanbu, strháš roucha, kterými jsem je přikryl, odhalíš jim znenadání jejich existenci, jejich oplzlé a malátné živoření, které jim bylo dáno nadarmo.“ Zaznívá otázka: „Co si lidé počnou se svobodou a zoufalstvím, které jim zůstane?“ (Sartre 1964: 83)

Po noci strávené v ochranných zdech Apollónova chrámu se Orestes rozhodne promluvit před shromážděným lidem jako jejich vládce, jejich král, syn Agamemnonův. Poukazuje na dávné provinění, které nespáchali, ale za které jsou nuceni trpět. Vyčítá jim, že přijali zločin krále Aisgistha za vlastní. Předstupuje před shromážděný lid s vlastním zločinem a trvá na tom, že je pouze jeho, vykonaný na základě vlastního svobodného rozhodnutí. Odhaluje jim, že zabil pro ně. Aby již nebyli spoutáni cizím poutem. Rozhodne se na sebe vzít veškeré jejich výčitky svědomí, noční můry i zločiny. Odchází z města, zanechávaje lidi svobodné a spolu s ním se jako za krysařem a zvukem jeho píšťaly vydávají s velkým jekotem také Erynie, bohyně výčitek svědomí.

„Poslové svobody“

Linie příběhů se zdá podobná. Ve městě se objevují „příchozí“. Oba narážejí na vnější autoritu, která panuje nad obyvateli. Oběma se dostává zevrubného vylíčení stavu ve městě právě od těch, kteří město ovládají. Oba jsou posíláni pryč podobnými slovy. Jsou otázaní, proč vůbec přicházejí. Snad nechtějí změnit zaběhnuté, tvrdě vydobyté pořádky? Mají-li rádi místní lid, proč jim chtějí nabourat jejich „štěstí“?

Orestes přichází do města, kde již patnáct let vládne bázeň, přiživovaná strachem, nikým nepoznán. Jupiter, který jej potkává, mu radí, aby z města co nejrychleji odešel a ponechal lid v jeho nevědomosti a podřízenosti. Krista lidé poznávají a klaní se mu. Opět uzdravuje a pomáhá. Inkvizitor však nechává Krista zatknout. V noci k němu přichází do žaláře, aby mu rozmluvil, tedy spíše zakázal, promluvit k lidem – nemá právo nic dodávat k tomu, co již jednou řekl.

Inkvizitor hovoří o patnácti stoletích, které uběhly, než si lidé uvědomili, že jejich svoboda je v tom, že se jí zřeknou. Vytýká Kristovi, že po nich chce něco, čeho nejsou schopni dosáhnout a co nejsou schopni sami nikdy pochopit. Svoboda je pro člověka nesnesitelná, tvrdí oba. Inkvizitor bere na sebe břímě lidské svobody, Jupiter lidem svobodu zapírá ze strachu, že by mu přestali sloužit. Také on se v noci vydává za vězněm do Apollónova chrámu a snaží se ho přemluvit, aby se mu poklonil a uznal jeho vládu. Nepožaduje po něm nic jiného než zřeknutí se vlastního činu. Jupiter, stejně jako Inkvizitor, o lidech smýšlí velmi nevalně. Mnohdy se zdá, že je používají jako pokusné králíky pro své experimenty. Lidé jsou vnímáni jako nesvéprávné bytosti, za které je třeba rozhodovat, kterým je třeba říci, co je správné, kterým je třeba dát řád.

V obou městech jsou nesvobodní, zotročení lidé, kteří jsou ovládáni a udržováni ve strachu. Je-li však svobodný, nepoddává se vnější moci. Ta jej nemůže nijak a ničím zotročit. Lidé v Argu jsou svobodní, ale neví to. Proto musí hrát Aisgithos hru na vypouštění mrtvých, aby jim skrýval jejich moc. Proto musí Jupiter „zázračně“ rozpohybovat kámen odvalený z vchodu do jeskyně. Také lidé v Seville se před Inkvizitorem sklání a poslouchají jej. Nejen díky „chlebu pozemskému“, ale hlavně proto, že jsou zotročení tajemstvím a autoritou.

Dalším důležitým tématem, které oba spojuje, je problém hranic svobody, které klade „druhý“. Oba poukazují na to, že hranice vlastní svobody jsou určovány především hranicí svobody toho druhého. „Tím, že chceme svobodu, zjišťujeme, že zcela závisí na svobodě druhých a že svoboda druhých závisí na svobodě naší,“ píše Sartre. (Sartre 2004: 49)

Jupiter i Inkvizitor představují ty, kteří neberou druhého v potaz. Jejich svoboda, která se projevuje spíše jako despotická tyranie, svobodu druhých jen omezuje. Ani jeden z nich nechce uznat v lidské bytosti plnoprávnou mravní osobnost, která má určitá práva a z nich vyplývající povinnosti. Oba činí z člověka pouhý prostředek popírajíc Kantem formulovaný požadavek na osobnost, která je sama o sobě cílem.

V příběhu však narazí na ty, kteří jsou si vlastních hranic vědomi a nechtějí si nechat své právo omezit.

Co spojuje Sartra s Dostojevským je kladení důrazu na odpovědnost člověka, která jde se svobodou ruku v ruce. Svobodný člověk totiž není zodpovědný pouze za sebe, ale také za druhé.

Poselství Dostojevského

Není neznámo, že Dostojevskij neměl katolickou církev ani západní křesťanství příliš v lásce. *Legenda o Velkém inkvizitorovi* však může být vykládána jako boj proti jakékoli vnější autoritě. Tedy nejen té, kterou představuje katolicismus, ale také socialismus a všechny ostatní autoritářské režimy. Je kritikou utopických představ, které chtějí odpovědnost za osudy společnosti předat do rukou vybrané skupiny „moudrých“ a štěstí lidstva dosáhnout za pomoci despotické vlády nad „hloupou a omezenou“ masou. Inkvizitor jako představitel církve, vládnoucí moci či ideologie je ztělesněním autority, která brání svobodnému rozhodování a chtění lidí a tím likviduje osobní zodpovědnost. Reprezentuje moc, která nutí „v zájmu dobra“ k slepému podřizování se diktovaným zákonům a pravidlům.

V legendě, která má ve skutečnosti být chvalozpěvem na Krista, je, jak píše Dostojevskij v dopise A. Ljubimovi, „dokončeno to, co říkají ústa pyšně a rouhavě. Současný skeptik se přímo hlásí k tomu, co radí ďábel, a tvrdí, že pro štěstí lidí je to správnější než to, co radí Kristus. Chléb, Babylónská věž a úplné porobení svobody svědomí – hle, k čemu nakonec přichází zoufalý skeptik a ateista. Ztotožňuje se s názorem Velkého Inkvizitora na lidstvo v tom, že Kristova víra člověka pozvedla mnohem výše, než opravdu stojí. Kristův zákon je prý příliš těžký, abstraktní, pro slabé lidi neúnosný. A místo zákona Svobody a Osvěty mu nesou zákon řetězů a zotročení chlebem“.³

Při výkladu své ideje analyzuje Inkvizitor lidskou přirozenost a konfrontuje ji s Kristovým učením. Poukazuje na velký nesoulad mezi Jeho požadavky a lidskými schopnostmi. Svoboda, kterou Kristus lidem daroval, je pro ně prý nesnesitelná. Není nic trýznivějšího než svobodná volba. Proto je třeba schovat dar, který lidstvo tolik souží. Kdo lidstvo miluje, odejme mu břemeno svobody, které bylo naloženo na jeho bedra, a ujme se vlády nad jeho chytěním, činy i svědomím. Vybuduje společnost, kde budou všichni šťastni a zajištěni. Každý vládce potřebuje nástroje moci. Za nejúčinnější považuje Inkvizitor tajemství, zázrak a autoritu.

Kristus však na poušti tyto prostředky odmítl. Neproměnil kameny v chleby, nevrhl se ze skály do propasti ani nepřijal císařskou korunu a meč, aby se ujal vlády nad celým světem. Žádal, aby v něj lidé uvěřili svobodně. Záleželo mu hlavně na duchovním rozměru lidské existence, který se nedá zotročit chlebem, zajišťujícím „ráj na zemi“. Pouze svobodné, ničím a nikým neomezované následování může být totiž opravdové a upřímné. Dostojevskij přišel s myšlenkou, že bez svobody volby mezi dobrem a zlem, bez „zkoušky svobodou“, je každý pozemský ráj nepřijatelný. Protestuje proti každé harmonii založené na donucení. Berďajev podtrhuje, že svobodu člověka nelze přijmout jako dar od násilného řádu. „Musí totiž takovému řádu a takové harmonii předcházet. Cesta k řádu a harmonii, ke sjednocení všech lidí na světě musí procházet skrze svobodu.“ (Berďajev 2000: 50)

Berďajev podotýká, že proto byl Dostojevskij mnohými vnímán jako „krutý talent“, že „nechtěl člověka zbavit utrpení za cenu ztráty svobody. Kladl na něj velkou odpovědnost, jež patří k důstojnosti svobodných“. (Berďajev 2000: 42)

„Utrpení a bolest jsou nutností pro každou širokou duši a pro každé hluboké srdce. Utrpení je velká věc,“ čteme ve *Zločinu a trestu*. (Dostojevskij 1960: 425)

Dostojevskij je především hlasatelem ideje „**křesťanské svobody a morálky**“,⁴ která proklamovala jedinečnou a neopakovatelnou cenu každé lidské bytosti, která je obdařená svobodou, svědomím a odpovědností. Taková svoboda nesnese žádný cizí diktátorský řád.

Existuje pouze jediná autorita, která je zároveň ideálem lidského (etického) jednání: **Kristus**. Jen na Kristu může být založen smysl lidského života a opravdová mravnost. Kristus je Dostojevskému jediným základem a zárukou možnosti skutečně mravního jednání, „nedostižitelně dobrou, krásnou a moudrou bytostí, **odvěkým ideálem, k němuž má směřovat člověk**“. (Bursov 1978: 162)

³ Dopis N. A. Ljubimovovi 11. června 1879.

⁴ „Jedna ze základních idejí křesťanstva je uznání lidské osobnosti a její **svobody**, tedy **i lidské odpovědnosti**.“ In: *Deník spisovatelův*, červen 1876.

Nejdůležitější otázkou, kterou si má jednající člověk klást, je: „Jak by jednal Kristus?“ V *Deníku spisovatelově* z roku 1876 čteme příklad: „Upalovatele kacířů nemohu uznati za mravného člověka, neboť neuznávám thesi, že mravnost je souhlas s vnitřními přesvědčeními. To je jen čestnost, ale ne mravnost. Mravním vzorem a ideálem je mi Kristus. Táže se, zda by upálil kacíře – ne. Tak to tedy znamená, že upalování kacířů je skutek nemravný.“ (Dostojevskij 1911: 551)

Člověk se musí pro svobodu nabízenou Kristem rozhodnout sám, bez nátlaku a donucení.

Dostojevskij trvá na tom, že pokud bude mírou všech věcí člověk, stane se vše relativním. Lidský rozum nemůže být sám sobě vlastním zákonodárcem. Odmítnutí Boha jde podle něj ruku v ruce s egoismem, titánstvím, sebeprosazováním a ztrátou smyslu života. Obával se, že zůstane-li člověk jedinou instancí morálního, nebude možné postavit násilí či bezpráví žádné mantinely. Jen pokud existuje nekonečný Bůh, je možné založit mravnost a spravedlnost. Popřením Boha dochází podle něj k etickému relativismu. „Svědomy bez Boha je hrůza, může zblouditi až k věcem nejnemravnějším.“ (Dostojevskij 1911: 551)

Největším tajemstvím, které Dostojevskij odkryl, je dle Berďajevova komentáře inkvizitorova **ztráta víry v Boha**. „Poté, co ztratil víru, poznal velký inkvizitor, že velké množství lidí není s to unést břímě svobody zjevené Kristem. Cesta svobody je těžká, plná utrpení, tragická. Není v silách tak nicotné a ubohé bytosti, jakou je člověk, touto cestou jít. Velký inkvizitor nevěří v Boha, ale ani v člověka.“ (Berďajev 2000: 120)

Ve svých románech varuje Dostojevskij před ničím a nikým neomezenou zlovůli člověka, který prosazuje vlastní svobodu na úkor ostatních. Démonická svoboda Kirillova v *Běsech*, titánství Raskolnikova, vzpoura Ivana Karamazova, to jsou jen některé příklady svévolně uchopené svobody, která ničí sebe samu a zotročuje okolí. Není-li svoboda lidská spojena se svobodou božskou, ztrácí podle Dostojevského smysl. Obsahu zbavený pojem svobody totiž nutně přechází v pojmání sebe sama jako „nadčlověka“ či „člověkoboha“ (Berďajev 2000: 50) a ústí v přesvědčení, že je vše dovoleno a neplatí žádné vnější meze. Proti takto vnímané svobodě ostře vystupuje, ukazujíc její tragické následky. Takováto svoboda nutně vede k popření Boha, ale také jím stvořeného světa a člověka. Člověku je svoboda dána proto, aby mohl rozvinout svoji osobnost na základě volby mezi dobrem a zlem, ne proto, aby tuto ideu popřel.

Bude-li člověku dovoleno vše, varuje Dostojevskij, pak lidská svoboda bude pouhé otročení člověka sobě samému, a to jej zahubí. Ten, kdo vykročil na cestu svévole a sebeprosazování, obrací svou svobodu proti Bohu i lidem. Takový člověk si ji nemůže uchovat. Nevyhnutelně totiž dospívá k jejímu popření, když „vycházeje z bezmezné svobody, končí bezmezným despotismem“. (Dostojevskij 1987: 397)

Poselství Sartrovo

Sartrovo stanovisko je stanoviskem antropologicko-ateistickým. Nelze si nepovšimnout, že Sartrův existencialismus je Dostojevskému značně poplatný.

Odvolává se na tezi Ivana Karamazova: „Jestliže Bůh není, pak vše je dovoleno.“ V přednášce *Existencialismus je humanismus* vysvětluje: „Opravdu, vše je dovoleno, jestliže Bůh není, a v důsledku toho je člověk opuštěn, protože ani v sobě, ani vně sebe nenalézá žádnou možnost něčeho se zachytit. Především nenachází omluv. Nikdy nebude možné něco vysvětlovat odkazováním na jakousi danou a neměnnou lidskou přirozenost; jinak řečeno, žádný determinismus neexistuje, člověk je svobodný, člověk je svoboda.“ (Sartre 2004: 23–24)

Na rozdíl od Dostojevského přijímá Sartre tezi o Boží neexistenci kladně. Odvozuje z ní naprostou svobodu člověka. Jestliže Bůh není, neexistují žádné apriorní hodnoty nebo příkázání, která by určovala a ospravedlňovala lidské jednání. Člověk je jen to, co vykonal. Je pouze tím, čím se zvolil být. Nelze nevolit. Jak je známo, Sartre dokonce tvrdí, že člověk je k svobodě odsouzen. Je odsouzen k tomu, aby svými činy vytvářel obraz člověka. Sartre, prohlašuje, že člověk je bytostí, **„která existuje dříve, než by mohla být definována jakýmkoli konceptem“**,⁵ že **„nejprve existuje, setkává se se světem, vynořuje se v něm, a teprve potom sám sebe definuje“**. (Sartre 2004: 15)

Člověk není zpočátku ničím. Není žádná lidská přirozenost, protože není žádný Bůh, který by ji byl pojal ve své mysli. „Člověk je jen takovým, jakým se učiní.“ (Sartre 2004: 15)

Orestes je hlasatelem zvěsti: „Lidé jsou vrženi na cestu a na konci je čeká čin. Jejich čin.“ (Sartre 1964: 83) A za všechny své činy je člověk plně odpovědný. Každý jeho čin je projevem jeho svobodné vůle. Nelze se odvolávat na žádnou vyšší moc, osud, vnější autority. Tak se stává člověk *causa sui*, tvůrcem sebe sama. Žije ve světě, ve kterém jsou pouze lidé. Svobodný člověk nechce být ovládnán, nechce ale ani vládnout. Uvědomuje si svobodu druhých a chce, aby ji každý zakusil. Neexistuje-li žádná vnější autorita, která by určovala, co a jak má člověk dělat, je také hodnocení „dobra“ a „zla“, tedy oblast etická, založena pouze v autonomii jedince. Protože neexistuje Bůh, neexistuje také žádná obecná morálka. „Svět nedává znamení.“ (Sartre 2004: 30)

Wolfgang Janke (Janke 1994: 95) nazval *Mouchy* prologem existencialistického zvěstování lidské svobody. Je ilustrativním vyjádřením Sartrových teoretických prací. Svoboda je pro Sartra nejdůležitější lidskou hodnotou. „Je první podmínkou jednání.“ (Sartre 2006: 502) Postuluje ji na „jediný základ Bytí“. (Sartre 2001: 645) Tuto hodnotu si je třeba uvědomit. Pouze ve svobodě je možné uvědomění si sebe sama.

Sartre vychází od svobodného člověka, proti kterému bohové nic nezmohou, pokud si svoji svobodu uvědomí a vezme ji vážně. Důležitým rozdílem mezi antickým mýtem a Sartrovým zpracováním je, že v antické tragédii (starém, náboženském vidění světa) je Orestes vykonavatelem předem mu přiřčeného osudu, obětí na něm nezávislého záměru, který předurčuje jeho činy. Antickým pisatelům byla myšlenka vlastního prosazování individuální

---

⁵ Notoricky známá teze: „existence předchází esenci“.

svobody samozřejmě cizí. V antické tragédii je hlavním mottem podřízenost člověka božské determinující vůli, která řídí jeho činy. Ty člověk naplňuje, ať se mu líbí nebo ne. Antický hrdina jedná na základě „osudu“ a po vykonaném činu jej trápí výčitky svědomí, jelikož jeho čin nebyl činem svobodně zvoleným.

Není v lidské moci, nepodřít se vůli bohů. Sartrův Orestes je člověk jednající svobodně a uvědoměle. Ví, co dělá – volí vlastní osud. Tím dává příklad ostatním. V závěrečném obraze Orestes odchází a bere s sebou všudypřítomné mouchy, čímž odebírá Jupiterovi zbraň, pomocí které vládl. Obyvatele Argu ponechává svobodné (bez omezujících výčitek svědomí) s nekonečným množstvím nabízejících se možností. Odchází s apelem, že si každý, kdo pochopil, že ve městě (světě) již není boha, který by vládl, musí najít svoji cestu, kterou by došel k vlastnímu plnohodnotnému životu. Tato pout' nebude jednoduchá. Sartre si stejně jako Dostojevskij uvědomuje, že svobodně zvolená cesta je cestou utrpení a zoufalství, „neboť úzkost, opuštěnost a odpovědnost tvoří kvalitu našeho bytí“. (Sartre 2006: 536)

Osvobozený život, aby mohl být autentickým, musí zažít zkušenost opuštěnosti a vrženosti do světa. Musí vzít vážně fakt, „že Bůh neexistuje a že je třeba z toho vyvodit důsledky až do konce“. (Sartre 2004: 22)

„Existencialismus,“ tvrdí Sartre, „není ničím jiným než úsilím dovést do všech důsledků koherentní ateistické stanovisko. Nesnažíme se vůbec uvrhnout člověka do beznaděje. Existencialismus není ateismem v tom smyslu, že by se vyčerpával dokazováním, že Bůh neexistuje. Spíše prohlašuje: i kdyby Bůh existoval, nic by se nezměnilo. Ne snad, že bychom věřili, že Bůh existuje, nýbrž si myslíme, že problém není jeho existence; ne, je třeba, aby člověk našel sebe sama a přesvědčil se, že nic ho nemůže zachránit před ním samým, ani platný důkaz existence Boží.“ (Sartre 2004: 56)

SEZNAM LITERATURY

BERĎAJEV, Nikolaj. *Dostojevského pojetí světa*. Přel. J. Kranát a I. Mesnjankina. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-020-3.

BURSOV, Boris. *Dostojevskij a jeho svět*. Přel. J. Žák. Praha: Odeon, 1978.

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Běsi*. Přel. T. Hašková a J. Hulák. Praha: Odeon, 1987.

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Bratři Karamazovi*. Přel. J. Hrubý. Praha: Jan Otto, 1894.

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Deník spisovatelův I–IV*. Přel. I. Hošek. Praha: Laichter, 1911.

DOSTOJEVSKIJ, Fjodor, Michajlovič. *Zločin a trest*. Přel. J. Hulák. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.

JANKE, Wolfgang. *Filosofie existence*. Přel. J. Loužil. 1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. Orig.: Existenzphilosophie. ISBN 80-204-0510-0.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa*. Praha: Jan Laichter, 1933.

SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota: pokus o fenomenologickou ontologii*. Přel. O. Kuba. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-097-1.

SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Přel. P. Horák. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-661-1.

SARTRE, Jean-Paul. Karteziánská svoboda. *Filosofický časopis*, 2001, roč. 49, č. 4, s. 603–617.

SARTRE, Jean-Paul. *Mouchy*. Přel. F. Vrba. Praha: Orbis, 1964.

(Mgr. Janina Moskalová, teoložka, je doktorandkou UK HTF.)